КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К. КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.20.616 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда

УДК: *82-34:398.2 (575.2) (043.3)*

СОЛТОБАЕВА КЛАРА БАКТЫГУЛОВНА

ФОЛЬКЛОРДУК ЖОМОКТОРДУН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНЫШЫ, АДАБИЙ ЖОМОКТУН КАЛЫПТАНЫП ӨНҮГҮШҮ *(XX кылымдын 20-60-ж.ж.)*

10.01.01 – кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК – 2021

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Култаева Үмут Баймуратовна,**
филология илимдеринин доктору, доцент

Расмий оппоненттер: **Тиллебаев Садык Аллаханович,**
филология илимдеринин доктору, доцент,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук
университетинин мамлекеттик тил боюнча
проректору
Казакова Нурзат Казаковна,
филология илимдеринин кандидаты,
Эл аралык Ала-Тоо университетинин
Түркология бөлүмүнүн доценти

Жетектөөчү уюм: Сатыбалды Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин Кыргыз тили жана адабияты кафедрасы. Дареги: 722600, Нарын шаары, Сагынбай Орозбак уулу көч. №25

Диссертация 2021-жылдын 28-сентябрында саат 15.00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдында түзүлгөн Д 10.20.616 Диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а) Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук унивеситетинин китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин китепканасынан (722044, Бишкек ш., Ч. Айтматовдун проспекти, 27) жана ЖАКтын электрондук порталынан https://vc.vak.kg/b/10--xar-t7o-pya шилтемеси боюнча таанышууга болот.

Автореферат 2021-жылдын 27-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты **Ыйсаева Н.Т.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын актуалдуулугу. Адабий жомоктор өз алдынча жанр катары XVIII кылымда Европада, XIX кылымда Россияда калыптанып, бул жаңылануулар кийин кыргыз элине дагы келип жеткен.

Адабий жомок элдик жомоктордон башат алган. Алгач акындар поэзиясында оозеки формада өзгөрүүгө учураган. Буга мисал С.Каралаев эл арасында айтылган жомоктук, уламыштык сюжеттердин негизинде «Томор мерген», «Делдеш Баатыр», «Бакытай балбан» жомокторун, С.Орозбаков элдик жомоктун негизинде “Жолбун ит”, “Мышык, чычкан, арстан” жомокторун айткан. Кийин жазуу маданиятынын өнүгө баштоосу менен жазгыч акындардын кол жазма поэзиясында Молдо Кылыч “Буудайык”, “Бүркүттүн тою”, “Керме-Тоо” өндүү чыгармаларды жазса, Тоголок Молдо “Эшек менен булбул”, “Карышкыр менен түлкү”, “Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы”, “Иттин доолдай тиктирем дегени”, “Абышка кемпирдин көмөчү”, “Жети таз менен жеке таз”, ж.б. көптөгөн чыгармаларын фольклордук жомоктордун негизинде иштеп чыккан.

Андан соң XX кылымдын 20–60-жылдарындагы советтик адабияттын көч башындагы акын-жазуучуларыбыздын дээрлик көпчүлүгү фольклордук жомокторду өз чыгармачылыгында трансформациялашкан. Алсак: К. Баялинов “Түлкү менен суур”, “Чабалекей менен жылан”, А. Токомбаев “Жетим менен сыйкырчы”,“Таалай издеген индус” “Даат”, “Акылмандын жообу”, “Күүнүн сыры”, “Жол жомогу” ж.б. ушул өндүү адабий жомокторду жазган.

Ж. Бөкөнбаев дагы элдик фольклордук сюжеттерди жана көчмө жомоктук сюжеттерди трансформациялап “Күзгү көпөлөк”, “Түлкү менен бөдөнө”, “Торгой менен жагалмай”. “Арстан менен түлкү”, “Жылан менен бака”, “Мышык менен май”, “Чептен эрдин күчү бек” жана башка адабий жомокторду жаратса, Т. Үмөталиев “Күч бирдикте”, “Алпкаракуш”, Эчки, кой, төө, жылкы, уй бешөөнүн талашы”, “Канышбек”, “Эненин жүрөгү”, “Таалайлуу”, “Эң кыйыны кимиси”, “Соодагер менен жылан жөнүндө жомок”, “Мансапкор” жана башка адабий жомокторду иштеп чыккан.

Түгөлбай Сыдыкбеков алгачкы ыр менен жазылган адабий жомогу “Капкакбайдан”, “Ач көз ата” жана проза түрүндөгү “Баатырдын салты”, “Көк жалдар ташы” өндүү өнүгүүнүн кийинки баскычы болгон мыкты адабий жомоктордун үлгүсүн мураска калтырган.

Кыргыз адабият таануу илиминде бул жаңы жанр адабий жомок катарында дээрлик изилденген эмес. Адабиятчы окумуштуулардын көпчүлүгү аны фольклордук сюжеттин негизинде жазылган тамсил, аңгеме, поэма, повесть, новелла дешип түрдүүчө атап келген.

Мына ушул оозеки чыгармачылык үлгүдөгү жомок менен адабий жомок деген макамдагы жанрдык форманын ортосунда бир катар көркөм кубулуштарга учураган көрүнүштөр жатат. Мисалы, оозеки айтылган сюжет жазма формага өтүүдө андагы образдар системасы, мазмун, сюжет, поэтика мотив ж.б. маселелер автордук кошумчалоолор менен коштолуп, индивидуалдык чыгармачыл көркөм электен өткөрүлөт.

Адабий жомок жанрына байланыштуу мындай көрүнүштөр атайын илимий талдоого муктаж. Бул бүгүнкү улуттук адабият таануу илиминин кечиктирилгис милдети. Иштин актуалдуулугу да ушунда.

Экинчиден, буга чейинки улуттук адабият таануубузда, илимий эмгектерде, сөздүктөрдө жана башкаларда “адабий жомок” түшүнүгүнө адабий термин катары аныктаманын берилип, өз алдынча жанр катары азыркыга чейин атайын иликтөөгө алына электиги, адабий жомокторубуздун жыйнактарынын жарыяланбагандыгы бул өңүттө изилдөөнүн зарылдыгын кабарлап турат.

Үчүнчүдөн, бүгүнкү күндө адабий жомок адабият таануу илиминен сырткары лингвистика, педагогика, психология жана массалык маданият жана башка тармактарда да колдонулуп, изилденип келүүдө. Мындан улам адабий жомокторду адабият таануунун объектисине алуу учурдагы актуалдуу маселелерден.

Диссертациянын темасынын илимий-изилдөөчүлүк программалар менен байланышы. Илимий иштин темасы И.Арабаев атындагы КМУнун илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен дал келет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Сунуш кылынган иштин максаты кыргыз адабиятында фольклордук жомоктордун трансформацияланышынан пайда болгон адабий жомок жанрынын калыптанышын, өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн иликтөө.

Коюлган максатты иш жүзүнө ашырууда төмөнкү **милдеттерди** алдыбызга койдук:

• “адабий жомок” жанрына илимий аныктама берүү, андагы фольклордук мотивдерди, адабияттагы сюжеттин трансформацияланышын аныктоо, көчмө сюжеттердин табиятын, алардын адабий жомоктордо берилишин талдоого алуу;

• элдик жомоктордун акын-жазуучулардын чыгармаларында өздөштүрүлүшү менен адабий жомоктун жанр катары калыптануу өзгөчөлүктөрүн, өнүгүшүнүн орчундуу багыттарын көрсөтүү;

• кыргыз адабий жомокторунун көркөм дүйнөсүн ар башка өңүттөн: жанрдык байланыш, көркөм образдар системасы, поэтикасы, мезгилдик-мейкиндик түшүнүгү, автордук жекечеликтин башталышы жана жанр жаратуучу салттык жомоктук негизги бирдиктердин катышын изилдөө.

Диссертациянын жаңылыгы. Элдик жомоктун трансформацияланып адабий жомокко айланышы, мурунку менен кийинкинин биримдигинен чыккан жаңы өнүм катары алгачкы жолу атайын иликтөөгө алынып, адабий жомок өз алдынча жанр катары системалык түрдө адабияттаануу илиминин жетишкендиктеринин негизинде изилдөөгө алынып жаткандыгы менен аныкталат.

Изилдөөнүн **теоретикалык маанилүүлүгү** фольклордук жомоктордун трансформацияланып, адабий жомокко айланышын талдоого алган бул эмгек ушул багытта жүргүзүлүүчү мындан аркы иликтөөлөргө илимий негиз, таяныч болуп бере ала тургандыгы менен аныкталат. Ошондой эле жомоктаанууга белгилүү бир салым кошкондугу менен шартталып, жомоктордун поэтикасы жана улуттук өзгөчөлүктөрүн изилдөө, жомоктук жана адабий баяндоо механизмдерин ачуу, фольклордо жана адабиятта элдин диний, нравалык жана эстетикалык, диний баалуулуктарынын чагылдыруу маселесиндеги иштелмелерди тереңдетет.

Диссертациянын **практикалык маанилүүлүгү** иликтөөнүн жыйынтыктарын фольклор жана XX кылымдагы адабият, балдар адабияты боюнча окуу китептерин даярдоодо колдонууга боло тургандыгында. Ошондой эле чыгарылган корутунду ой-пикирлерди XX кылымдагы адабият, балдар адабияты, культурлогия, аймактаануу, курстарын өтүүдө, иштин материалдарын, тыянактарын фольклор боюнча окуу-методикалык адабияттарды, окуу китептерин, лекцияларды даярдоодо жана бул маселени мындан ары изилдөөдө колдонууга болот.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

• адабий жомок – адабияттык өз алдынча жанр;

• адабий жомоктун генезистик булактары катары элдик оозеки жомокторду, тамсилдерди, төкмө акындар тарабынан жомоктук сюжеттердин кайра иштелген ыр түрүндө, же кара сөз түрүндө, же ыр

менен кара сөз аралашкан чыгармаларды, диний негизде жаратылган притча, баяндарды эсептөөгө болот;

• адабий жомок фольклордук жана адабий салттардын данакерленишинен жаралган жаңы жанр болгондуктан фольклордук жомоктордун өзөк сюжеттерин үлгү, негиз катары пайдаланат;

• адабий жомокторго элдик жомокторго мүнөздүү болбогон психологизм, каармандын ички дүйнөсүн иликтөөгө, окуянын жүрүшүнө карата ички мамилесин чагылдырууга умтулуу аракеттери мүнөздүү;

• кыргыз фольклорундагы элдик жомокторду көркөм транформациялап иштеп чыгуу алгач төкмө акындардын чыгармачылыгында, айтуучулук (манасчылык) өнөрдө, кийин жазгыч акындардын чыгармачылыгында кездешсе, улуттук жазма адабиятыбыз калыптана баштаган күндөн тартып бүгүнкү күнгө чейин уланып келүүдө.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Кыргыз адабий жомокторунун калыптанып өнүгүшүн аныктоо, адабий жомоктогу сюжеттер, образдар системасынын башаттары дүйнө элдеринин фольклорундагы көчмө жомоктук сюжеттерде кездешип жаткандыктан алардагы окшоштуктарды, өзгөчөлүктөрдү аныктоо диссертант тарабынан жеке жүргүзүлгөн. Диссертацияда сунушталган ой-пикирлер, көз-караштар, изилдөөдөн алынган илимий корутунду, жыйынтыктар диссертанттын өзүнө таандык.

Изилдөөнүн апробацияланышы. Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин Кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиясы кафедрасынын отурумунда талкууланып, коргоого сунушталган. Изилдөөнүн негизи боюнча республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалган.

Диссертациянын материалдары И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунда “Балдар адабияты”, “XX кылымдагы кыргыз адабияты”, “Кыргыз фольклору” курстарын өтүүдө (2016-2020) колдонулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын илимий басылмаларда чагылдырылышы Республикалык илимий-теориялык “Наука новые технологии и инновации Кыргызстан” жана “Известия ВУЗов Кыргызстана”, журналдарына 7 макала, мындан сырткары РИНЦ системасына кирген илимий журналдарда 2 илимий макала жарык көрдү.

Диссертациялык иштин курамы. Диссертациялык иш киришүүдөн, эки главадан, корутунду бөлүмдөн жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманы тандоонун себеби жана анын актуалдуугугу, теманын иштелип чыгуу деңгээли, максат, милдеттери аныкталып, жаңычылдыгы, практикалык мааниси көрсөтүлдү. Ошондой эле коргоого алып чыга турган негизги жоболор ортого салынып, диссертациянын материалдарынын апробациясы жөнүндө маалымат берилип, изденүүчүнүн жеке салымы жана анын натыйжалары аныкталды.

Диссертациянын биринчи бабы **“Фольклордук сюжеттердин акындар чыгармачылыгында трансформацияланышы”.** Биринчи параграфы «**Адабий жомоктун тарыхый-теориялык маселелеринин изилдениш тарыхы»** деп аталат.

Элдик оозеки чыгармачылык, анын ичинде жомок кеңири изилдөөгө алынган жанрлардан экендиги В.Я.Пропп, Э.В.Померанцева, Е.М.Мелетинский, В.П.Аникин, Ю.А.Новиков, С.Ю.Неклюдов, С.Д.Медриш, А.П.Разумова жана башкалардын эмгегинен көрүнөт. 17-кылымдагы орус повесттери менен батыш европалык, славяндык эпикалык жана жомоктук фольклордун сюжет жана мотивдерди салыштырма-тарыхый мүнөздө алгачкы иликтөө 19-кылымда пайда болгон (Ф.И.Буслаев, А.Н.Пыпин, А.Н.Веселовский). 19-кылымдагы фольклористердин натыйжаларынын тактыгы, мыкты илимий анализдери, негизги тыянактары бүгүнкү күндө да өз маанисин жогото элек.

Советтик мезгилде байыркы орус повесттери менен фольклордун өз ара байланышын Н.К.Пиксанов, Н.К.Гудзий, В.Е.Гусевдер иликтешкен.

Байыркы орус адабиятынын фольклорго болгон түздөн-түз көз карандылыгын Д.С.Лихачев көрсөтсө, 17-кылымдагы орус сатиралык повестеринин фольклордук табиятын В.П.Андрианова-Перетц жазып чыккан.

Фольклор менен адабияттын интеграциясына С.Ф.Елеонский, Л.И.Емельянов, М.К.Азадовский, В.М.Сидельников, У.Б.Далгат, С.В.Алпатов жана башкалардын дагы эмгектери арналган.

Жомок жана анын адабий иштелиштерин салыштырма-тарыхый өңүттө караган Р.Г.Назировдун изилдөөсү бар.

Мындан тышкары түздөн-түз адабий жомокко арналган европалык адабиятчы окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянуу менен Л.Ю.Брауде, И.П.Лупанова, Е.М.Неёлов, М.Н.Липовецский, В.С.Бахтин, О.Ю.Криллова, Т.Г.Леонова, Л.П.Прохорова, Л.В.Овчинникова, Ю.А.Смирновдор орус адабий жомок маселесин көтөрүшкөн.

Кыргыз адабияттаануу илиминде бул жаңы жанр адабий жомок катарында дээрлик изилденген эмес. Окумуштуу М.Ауэзов, Б.Юнусалиев, Ш.Үмөталиев, Ж.Мукамбаев гана ушул аталышка чукулдап кыйытышканы болбосо, дээрлик бардык адабиятчы окумуштуулар аны фольклордук сюжеттин негизинде жазылган тамсил, аңгеме, поэма, повест, новелла деп түрдүүчө атап келишкен. Мисалы, мындай чыгармаларды Тазабек Саманчин [Молдо Кылыч. Казалдар [Текст] / Молдо Кылыч. – Фрунзе: Адабият, 1991. – 230-б.] мифологиялык жомок циклы, Базаркул Данияр уулу [Молдо Кылыч. Казалдар [Текст] / Молдо Кылыч. – Фрунзе: Адабият, 1991. – 208-б.] тамсил, Калим Рахматуллин [Токомбаев А. Чыгармачылыгы жөнүндө сын макалалар. [Текст] / – Фрунзе: Кыргызстан, 1980. – 27-б.] аңгеме, поэма, К.Артыкбаев [Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы [Текст] / Окуу куралы / К.Артыкбаев. – Бишкек “ТАС” ЖЧК, 2004. – 358-б.] аңгеме, поэма, Т.Үмөталиев [Үмөталиев Ш. Темиркулдун поэзиясы [Текст] / Ш.Үмөталиев. // Реализм дүйнөсүндө. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974. – 20-б.] поэма, К.Асаналиев [Асаналиев К. Көркөм нарк [Текст] / К.Асаналиев .– Фрунзе: Кыргызстан, 1987. – 35-36-б.] – поэма, М.Борбугулов [Борбугулов М. Кенч капкасын ачып [Текст] / Фрунзе: Кыргызстан, 1975. – 88-б.] тамсил-жомок, К.Бобулов [Аалы Токомбаев. Чыгармачылыгы жөнүндө сын макалалар. [Текст] / – Фрунзе: Кыргызстан, 1980. – 155-б.] аңгеме деп колдонушкандыгын көрүүгө болот.

Биздин окуу куралдарыбызда, адабий сөздүк жана башкаларда “адабий жомок” түшүнүгүнө адабий термин катары азыркыга чейин аныктаманын берилип жазыла электиги, адабий жомокторубуздун жыйнактарынын жарыяланбагандыгы эле бул өңүттүн аз изилденгендигин кабарлап турат.

Илимий ишибизде фольклордук жомокторубуздун трансформацияланышындагы түйүндүү маселелер, кыргыз адабий жомоктору алардын түпкү булагы болгон фольклордук жомоктор, сын-пикирлер, чыгармачылык-биографиялык маалыматтар **изилдөөнүн объектиси** катары алынды.

Фольклордук жомоктордун сюжет, мотивдери, аларды алымча-кошумчалоо (чыгармачылык менен интерпретациялоо) аркылуу жараткан төкмө жана жазгыч акындар менен жазуучулардын адабий жомоктору **изилдөөбүздүн предметин** түздү.

Диссертацияда салыштырма-тарыхый, тарыхый-типологиялык, текстологиялык жана генетикалык **илимий методдору** колдонулду.

Ал эми экинчи параграф **“Фольклордук жомоктордун транформацияланышы, адабий жомок жанрынын эволюциясы”** деп аталат.

Адабий жомоктун жаралышы жазуу менен түздөн-түз байланыштуу экендигин эске алсак анын тамыры алда канча тереңге, тактап айтканда, б.з.ч. XIII кылымга тиешелүү болгон жазма түрүндөгү [Брауде, Л. Ю. К истории понятия «Литературная сказка» [Текст] / Л. Ю. Брауде // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1977. – Т.36, № 3. – С.10–15.] эки бир тууган тууралуу египеттик жомокко барып такалат. Бул бүгүнкү күндө бизге белгилүүсү гана болгондуктан, илимдин келечектүү багыттарында анын башаттары мындан дагы тереңдеши толук мүмкүн. “Гильгамеш”, “Авеста”, “Джатак”, “Махабхарата”, “Панчатантра”, “Илиада”, “Одисей”, “Миң бир түн”, “Тоту наама” сыяктуу дүйнө элдеринин байыркы көркөм мурастарына да фольклордук жомоктук сюжеттер кайрадан көркөм иштелип киргизилген [Брагинский, И. У истоков художественного слова [Текст] / И. Брагинский // Поэзия и проза древнего Востока. Библиотека Все- мир. лит. Сер.1. – М., 1959. – Т.1. – С. 15–20.].

Кыргыздын да көптөгөн жомок, уламыш, миф, ылакаптары элибиз башынан кечирген тарыхый окуялар, улуттук менталитеттеги оң жана терс мүнөздүк белгилер “Манас” эпосуна оозеки түрүндө топтоштурулган. Мисалы, эпостогу көптөгөн катмарлардын башатында мифтик-жомоктук сюжеттер турарын Р.З.Кыдырбаева, З.Мамытбеков, Э.Абдылдаев, С.Б.Бегалиев, Р.Сарыпбеков, И.Молдобаев, М.Мамыров, Ш.Акмолдоева, Н.Бекмухамедова өндүү окумуштуулар белгилешкен. Ошондой эле адабиятчы Н.Адиев да [Адиев К.Н. “Манас” эпосу: Жомоктук-мифологиялык сюжеттер жана образдар [Текст] / К.Н. Адиев. Бишкек, 2016. – 226-б.] илимий эмгегин дал ушул багытка арнап жазган.

Мисалы, дүйнөлүк адабиятта кездешкен жалгыз көздүү дөө туурасындагы жомоктук сюжетти алып көрсөк. Кыргыз фольклорундагы “Жайыл мерген” жөө жомогунда, гректердин “Одиссеясында” (Полифем), Коркут-Ата китебиндеги сегизинчи жомокто (Төбө көз)

жалгыз көздүү дөө, же циклоп адамдардан бөлүнүп өзүнчө жашайт. Турмушу адамдар менен эч качан туура келбей, өзүнчө табышмак сырдуу болуп, андан коркуп четтеп турушат. “Манас” эпосунда анын жашоо образы жогорудагы көркөм мурастардан эч алыстабай, бирок тереңдетилип, күчөтүлүп берилет.

Сагынбай Орозбаковдо:

Маңгубанын башаасы,
Бүтүлүү бийик тоо экен.
Коргон кылган кашаасы,
Үй ордуна киргени
Үлкөн тоонун үңкүрү.
Кирип-чыгып жүргөнү
Көз учкан таштын чуңкуру.
Макел дөө дегендин
Баянын айтып берейин:
Ант ургурдун өзү бар,
Бакыраят ачылса,
Маңдайда жалгыз көзү бар.

[Манас. [Текст]: эпос / 4 т. С.Орозбаковдун варианты боюнча. – Фрунзе: Кыргызстан, 1982. – 4-китеп. – 224-б.]

Саякбай Каралаевде:

Чоң Малгун деген зору бар,
Алачыктай чочмору.
Алышарга колу бар,
Боз качыр өңдүү аты бар.
Адамдан башка сөзү бар,
Маңдайынан карасаң,
Көнөктөй жалгыз көзү бар.

[Манас. [Текст]: эпос / 2 т. С.Каралалаевдин варианты боюнча. – Фрунзе: Кыргызстан, 1986. – 129-б.]

Бирок эпосубузда бул жомоктук каарман адамдарга аралашып, аларга кызмат кылып, кызыкчылыгын колдоп, согушка чыгат. Мындан биз жомоктук сюжеттердин оозеки түрүндө өзгөрүшүн көрөбүз. “Манас” эпосуна салыштырмалуу “кенже” делинип шарттуу түрдө бөлүнгөн “Эр Төштүк”, “Кожожаш”, “Мендирман”, “Ак мактым”, “Муңдук-Зарлык”, “Жоодарбешим”, “Жалайыр жалгыз” өңдүү эпосторубуз дагы ошол байыркы жомоктук-сюжеттердин негизинде жаралган. Ага далил ушул эле аталыштардагы жомоктордун дагы

сакталып калгандыгынан көрүүгө болот. Бул тууралуу Г.Орозова илимий эмгегинде жакшы белгилеген [Орозова Г. Кыргыз элдик поэмаларынын табияты (Жанр. Сюжет. Историзм) [Текст] монография / Г. Орозова. – Бишкек: Улуу тоолор, 2015. – 356 б.].

С.Каралаев түрк тектүү элдердин көбүндө кездешкен “Төштүк” жомогунун негизинде “Эр Төштүк” эпосун жаратты. Андан сырткары эл арасында айтылган жомоктук, уламыштык сюжеттердин негизинде «Томор мерген», «Делдеш Баатыр», «Бакытай балбан» жомокторун да жараткан. Бул тууралуу М.Көлбаеванын макаласында айтылат [Көлбаева М. Саякбайдын жомоктору [Текст] / М.Көлбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2019. – 157–159-б.].

Ал эми С.Орозбаков элдик жомоктун негизинде “Жолбун ит”, “Мышык, чычкан, арстан” чыгармаларын айткан.

Мышык менен чычкандын карама-каршылыгы мышыктын жасалма ыйыктыкка айланып, ишенчээк чычкандарды жегени жөнүндөгү жомоктук сюжет чыгыш элдери эле эмес, славян элдеринде кеңири тараган. Анын мекени катары Индия, Египетте айтылып, Монголия жана мусулман өлкөлөрүндө да кеңири тараган. Биз таанышкан маалыматтарда анын 30га чукул варианты белгилүү, анын ичинде кыргыз эл жомогунда да кездешет. С.Орозбаковдун “Чычкан, мышык, арстан” деген адабий жомогун илгери өткөн заманда деген салттык фольклордук убакыт (мейкиндик, мезгилдик) жок. Мында автор мусулман болгондуктан мышыкты пайгамбар кылат. Бирок такыр эле фольклордон алыстан кетпейт. Мисалы, салттуу түрдө колдонулган 7, 3 саны айтылат. Үч жолу капа болгон чычкандын иши андан соң барып оңолот. 7 күн жерден чыкпай оттошот.

“Панчантантарада” ушул жомоктук-сюжетке окшош, бирок каармандары башка, мисалы, балыктарды башка көлмөгө ташып сактап калам деп алдап жеп жүрүп, чаяндан өлгөн карыган көк кытан [Панчатантра. [Текст] Классическая проза Востока / М.: Художественная литература, 1972. – стр. 66–69], брахмандын каргышына калып силерди ташып калдым деп бакаларды амалданып ташып жеп жүргөн кара жылан [Панчатантра. [Текст] Классическая проза Востока / М.: Художественная литература, 1972. – стр. 271–273] туурасындагы баяндар бар. Кыргыз жомокторунда болсо Каркыра менен түлкү жана башкалар бар.

Мына бул мисалдардан биз С.Орозбаковдун вариантына окшоп кийинчерээк пайда болгон адабий жомоктун тамыры оозеки көркөм чыгармачылыктын терең катмарында экендигин көрөбүз.

Бизге жеткен акындардын алгачкысы, меселчи Калыгул Бай уулу дагы фольклордук жомоктордон колдонгондугун төмөнкү мисалдан көрүүгө болот:

“Карагай сөксөөл экөөбү,
Көп катышкан деди эле.
Аягында ал экөө,
Жоо болушкан,
Кийин жагы арылгыс
Доо болушкан,
Арасына табылгы
Элчи болгон,
Жараштырып ала албай,
Уят болгон,
Уялгандан табылгы
Кызыл болгон.
Коркконунан карагай
Узун болгон”.

[Кыргыз поэзиясынын антологиясы [Текст] / Бишкек, 1999. – 524-б.].

Мындагы “деди эле”, “болгон”, “болушкан” деген сөздөр фольклордук сюжеттен алынгандыгынан кабар берет. Жогорудагы мисалдардардан улам жомок алгач оозеки түрдө трансформацияланганын көрөбүз.

Ошентип алгач оозеки түрүндө өзгөрүүгө учураган фольклордук көркөм мурастарыбыз жазгыч акындардын чыгармачыл айдыңга келиши менен жазуу түрүндө трансформациялана баштаган.

Жазгыч акын Молдо Кылыч дагы кыргыз элдик оозеки мурастардагы жомоктук сюжеттердин негизинде “Буудайык”, “Бүркүттүн тою”, “Керме-Тоо” өңдүү чыгармаларды жазып, аларды жазуу түрүндө трансформациялаган, адабий жомокко айландырган.

Жазгыч акындын “Буудайыгында” адеп эле “Мурунку өткөн заманда, Жан-жаныбар аманда” өңдүү элдик жомоктун салттык башталышы орун алат.

Элдик жомокторго убакыттык, мезгилдик түшүнүктү билдирген ушундай салттык саптар мүнөздүү. Ал эми баяндалып жаткан окуянын орду, мейкиндиги оозеки элдик салтта кайсы бир жерде, кулак угуп көз көрбөгөн тарапта жана башка болуп сүрөттөлсө, Молдо Кылычтын “Буудайыгында” Жаныбек хан тарыхый бийлик төбөлү болгондуктан анын хандык кылып жашаган жери, мезгили

белгилүү. Ошондой эле “Индистандан куш келсе, Мунарыма туш келсе...”, “Меке менен Медина бул экөөнөн куш келсе, Чынарыма туш келсе” сыяктуу географиялык аталыштар дагы мифтик жомоктук сюжетке болгон кийинки адабий кошумчалардан.

1. “Тегеректин төрт бурчун,
2. Төрт айлана учайын.
3. Мединанын беш бурчун,
4. Беш айлана учайын” [Молдо Кылыч. Казалдар [Текст] / Түзгөн О.Сооронов. – Фрунзе: Адабият, 1991. – 118-б.].

Мындагы биринчи, экинчи ыр саптарындагы мезгилдик, мейкиндик, сандык түшүнүктөр чексиздик, белгисиздикти билдирип, элдик оозеки чыгармачылыктын белгилеринен болсо, кийинки эки саптагы мусулмандардын ыйык шаары, анын курулуш өзгөчөлүгүнүн так берилиши кийинки адабиятка тиешелүү мүнөздөрдөн.

Жазгыч акындын жомогунда буудайык эки жолу кармалып, эки жолу тапка келип анан качып кетет. Анын тапка келиш өзгөчөлүгү, кыраандыгын көрсөтүшү, качып жүргөн жери жана башкалары кайрадан сөзмө-сөз кайталануу менен элдик жомоктун салтында берилет. Бирок бул жерде элдик оозеки чыгармачылыктын дагы бир салты “бузулуп” өзгөрүүгө учураган. Дүйнө элдеринин оозеки жомокторунун салтында үчтүк кайталоо “мыйзамы” бекем сакталган, угуучулар ушуну күтүшөт, ошого көнүп калышкан. Ал эми Молдо Кылычтын “Буудайыгында” куш төрөсү экинчи качып кетүүсү менен жыйынтыкталат.

Элдик оозеки чыгармачылыктагы тотемдик мазмундагы куштардын төрөсү, колдоочусу, пири болгон буудайык туурасындагы мифтик жомоктук сюжет жазгыч акын тарабынан трансформацияланган жана адабий жомокко айланган деген жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз адабиятында бул өңүттө, адабий жомокторду жаратууда жазгыч акын Тоголок Молдонун өзгөчө орду бар. Жазгыч акындын “Эшек менен булбул”, “Карышкыр менен түлкү”, “Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы”, “Иттин доолдай тиктирем дегени”, “Кемчонтой”, “Телибай тентек”, “Бабыркан”, “Абышка кемпирдин көмөчү”, “Жети таз менен жеке таз”, “Төөнүн арызы”, “Куштардын аңгемеси” ж.б. көптөгөн чыгармалары элдик оозеки чыгармалардын негизинде иштелип чыккан.

Дүйнө элдеринин фольклордук жомокторунда кездешкен, сөздөрү лакап, жаргонго айланган жомоктук-сюжетти өзөк кылып Тоголок Молдо жазган адабий жомоктордун дагы бири – “Абышка кемпирдин көмөчү”. Бул сюжеттеги чыгармалар дүйнө элдеринде

фольклордук, адабий жомок түрүндө эле эмес, заманбап искусство-нун дээрлик бардык түрүндө кездешет. Англичандарда пряник бала “Джонни-пончик”, словактарда Пампусик, венгерлерде кичинекей Клецке, скандинавиялыктарда “блин-блинок” ирландиялыктарда Толстяк-лепешка, ошондой эле немецтерде, япондордо (күрүчтөн жасалат) жана албетте түрк тектүү элдердин дагы ар биринин өздө-рүнүн “дан азыктан жасалган качкындары” бар.

Бул жомоктун “Колобок” деген аталышта белгилүү болгон орусча варианты биринчи жолу 1873-жылы А.Н.Афанасьевдин “Орус элдик жомоктору” жыйнагына жарыяланган варианты менен салыштырганы-бызда Тоголок Молдо өз жомогун бир канча кыскартуулар менен катар, кошумчаларды дагы киргизип, ага улуттук мүнөз берип адабий жомок кылып иштеп чыккан. Абышка-кемпир аркылуу кесирликти, көмөч нан аркылуу мактанчаактыкты, түлкү аркылуу алдамчылыкты сынга алган.

Жазгыч акындын мындан сырткары кара сөз түрүндөгү “Тоотай мерген менен үч аркар”, “Үркөрдүн кызы үлпүлдөк сулуу”, “Толу-бай” деген адабий жомоктору бар.

Жыйынтыктап айтканда, авторлук салтка баш ийдирилген ада-бий жомок авторлуулугу менен айырмаланып заманбап окурманга арналган жана жазуу түрүндө жашайт. Ошондой эле адабий жомок дайыма азыркы адабий фантастиканын жанрдык системасына ылай-ыкталып, фольклордук жомоктун сюжеттик түзүмдөрүн, ыкмала-рын, мотив, образдарын иштеп чыгат.

Адабий жомок ак жана кара күчтөрдү карама-каршы коюу сыяктуу негизги мотивдерди элдик жомоктон алат. Ошентип адабий жомокто поэтикалык баяндын негизги куралы болуп элдик үч дүйнө, жердин жети катмары, тогуз кабат асман, кырк чилтен өңдүү сандык, ак, кара, көк, сары, жашыл өңдүү түстүк, эр, шер, кан, баатыр өңдүү туруктуу эпитеттер, үчтүк кайталоолор, фразеологизмдер, макал жана лакаптар, адабий тилдин нормасына кирбей, адабий чыгармаларда жана оозеки сүйлөөлөрдө колдонулуучу сөздөр же сүйлөмдөр да колдонулат.

Адабий жомок элдик жомоктогу эле үлгү каармандардын изине түшүп, элдик жомоктогудай эле акыйкаттыкка жана жакшылыктарга болгон ишенимди бекемдеп, алардын иш-аракетин “майда-чүйдөсү-нө” чейин баяндайт. Тактап айтканда, окуяларды сүрөттөө, иш аракет жана каармандын сырткы көрүнүшү даана көркөм сүрөттөлөт.

Элдик оозеки чыгармачылыктагы жана фольклордук жомоктор улам кийинки доордун келиши менен болгон коомдук өнүгүүлөргө, өлкөлөр

ортосундагы алакалашууга байланыштуу трансформацияланып, адабий жомокторду жаратуу милдетин улам кийинки муунга өткөрүп берет.

Жомоктук сюжеттер бүтүндөй бир көркөм маданияттын доору талап кылып, өздүк мүнөзүн өзгөртүүчү түс берген белгилүү бир транформацияны башынан кечирет. Ошол эле учурда айрым негизги белгилерин сактап калат.

Бул өзгөрүүлөр түздөн-түз коомдук саясий жараяндар жана көптөгөн башка факторлор менен тыгыз байланыштуу.

Ошентип сөз өнөрүнүн өкүлдөрү тарабынан байыртан оозеки түрүндө өзгөртүүлөргө тушугуп келген жомоктук-сюжеттер коомдук өнүгүүнүн жаңы өнүмү болгон жазгыч акындар өз чыгармачылыгында жазуу түрүндө трансформациялоо менен гана чектелбестен бул чыгармачыл ишти, “адабий жомокту” жаратуу вазийпасын советтик доордун жазуучуларына татыктуу өткөрүп берген.

Диссертациянын экинчи бабы “**Адабий жомок жанрынын советтик адабиятта калыптанып өнүгүшү”** деп, анын биринчи параграфы **“Адабияттын алгачкы өкүлдөрүнүн чыгармачылыгында фольклордук жомоктордун трансформацияланыш өзгөчөлүктөрү (20-30-ж.ж.)”** деп аталат.

Элдик жана фольклордук жомоктордун советтик мезгилде профессионалдык жазма адабиятта трансформацияланып, адабий жомокко өтүү ишинин башында алгачкы окумуштууларыбыздын бири И.Арабаев турат. 1924-жылы араб графикасынын негизинде биринчи “Кыргыз алиппеси” түзүлгөн. Түзгөн текстердин ичинде элдик оозеки жомоктордун транформацияланган төмөндөгүдөй үлгүлөрү бар. “Жыл башы болуунун талашы”, “Арсыз ит”, “Калпычы мышык”, “Жыртык көнөк жеңилирек”, “Карга менен кумура”, “Кериш”, “Талаш”, “Акылдуу сокур”, “Ойлуу кедей”, “Капканчы менен чөндөлөй”, “Ата акылы”.

И.Арабаевден кийин алгачкы саамалык окуу китептерине даяр текстер болбогондуктан, аларга киргизүү үчүн элдик жомоктук сюжеттерди иштеп чыккан “кызыл профессор” К.Тыныстанов болгон. 1929-жылы биринчи баскыч мектептердин 1-бөлүмдөрү үчүн “Жаңы айыл”, 1931-жылы экинчи жылдыктар үчүн “Тил сабагы” деген окуу китептеринде төмөндөгү адабий жомоктор элдик жомоктордон трансформацияланып киргизилген.

Алар “Тергөө”, “Арпа менен буудай”, “Малдардын талашы”, “Кичинекей акылман”, “Тай талаага өнүптүр”, “Билим – түгөнбөс

байлык”, “Таштанды ит”, “Бул эмне үчүн жаралган”, “Жомок”, “Алдар көсө менен шайтан”, “Көмөч”, “Дайыр менен Набек”, “Дуруштук менен буруштук”, “Кичине баатыр”, “Сонун үй”, “Баба дыйкан”, “Ак төш”, “Кыштын акыркы өмүрү”, “Жаздын келиши”, “Араб аты”, “Кызыл кулак карга”, “Жаман жолдош”.

Булардын дээрлик бардыгы фольклордук жомоктук сюжеттерден окуу китептердин талаптарына ылайыкталып автор тарабынан кыскартылып, эң негизги өзөк гана сакталып транформацияланган. Айтмакчы, автор көпчүлүк жомокторун фольклордук жомоктогу салттуу аякталыш менен эмес, макалдар менен жыйынтыктайт: “Тай талаага өнүптүрдө”: Даның болсо орооңдо, малың сыйбас корооңдо, “Билим – түгөнгүс байлыкта”: Энеге баланын алалыгы жок. Билим – түгөнгүс байлык, “Калпычыда”: Бир жолу калпың билинсе, сөзгө алгысыз болорсуң, “Арпа менен буудайда”: Арпа буудай аш болот, алтын, күмүш – таш болот, “Ак төштө”: Кыштан аман чыгайын десең, жаздан баштап кам көр “Көмөчтө”: Түк орунсуз качкандын, түлкү берсин сазайын жана башка. Бул макалдардын бардыгын элдик оозеки чыгармалыктан алып колдонгон деп айтууга болбойт. Айрымдарын өзү жазган автордук макал, же ылакап катары карасак да болот. Бул ыкма кийин көптөгөн жазуучуларга таасирин тийгизген.

Фольклордук жомокторду коомдук өнүгүүгө жараша трансформациялап адабий жомокко айландырууда прозаик Касымалы Баялиновдун “Түлкү менен суур”, “Чабалекей менен жылан” деген чыгармалары 1927-жылдан тартып, бир нече жолу жарык көрүп, кайра-кайра басылып келе жатат.

Түлкү менен суур” адабий жомогунун башталышы менен аякталышы профессионалдык адабияттык ыкмада жазылса, негизги өзөгү фольклордук жомоктон алынып трансформацияланган. Бул сюжет “Каркыра менен түлкү” [Жомоктор (Жаныбарлар тууралуу) [Текст]: Жомоктор / Түзгөн Садырбек кызы Гүлзат. 21-т. – Бишкек, 2017. – 67-б.], фольклордук жомогун, Тоголок Молдонун калемине тиешелүү ушул эле аталыштагы адабий жомокту [Тоголок Молдо. Чыгармалар [Текст] / Түзгөн Ж.Таштемиров. – Фрунзе: Кыргызстан, 1960. – 66-б.] эске салат. Демек, Касымалы Баялинов ушул жомоктук сюжетти каркыранын ордуна суур кылып трансформациялап колдонгон. “Чабиякей менен жыланы” *(китептеги жазылышы менен берилди)* дагы композициялык түзүлүшү жагынан жогорудагыдай ыкма менен

жазылган. Чабалекейдин эмгектен талбай уя салышы, балапандарын чыгарып, багышында эч бир сыйкыр жок табияттагыдай профессионалдык адабияттын салтында баяндалат. Анан жылан менен болгон диалогдон тартып автор фольклордук мотивке өтөт. Чабалекей менен жыланды антропоморфдоштуруп, адамча сүйлөштүрөт.

Адабий жомоктун калыптанып жаңы тепкичке кадам ташташын Аалы Токомбаевсиз элестеттүү мүмкүн эмес. Жазуучунун бул жанрдагы "Сыйкырчы жөнүндө жомок","Таалай издеген индус" "Даат", "Акылмандын жообу", "Күүнүн сыры", "Жол жомогу" жана башка ушул өндүү чыгармалары белгилүү.

А.Токомбаевдин "Таалай издеген индус" адабий жомогу да ушул мазмундагы, элдик сюжеттен трансформацияланган чыгарма. Андагы жомоктук сюжет чыгыш жана батыш элдеринде "жакшылыкка жамандык" маанисинде кеңири таралган. Жазуучу колдонгон бул элдик сюжет "Ынтымак ажалдан сактады" [Турмуштук жомоктор [Текст]: Жомоктор / – Бишкек, 2017. – 524-526-б.] жана "Жакшылыкка жамандык" [Жомоктор (Жаныбарлар тууралуу) [Текст]: Жомоктор / Түзгөн Садырбек кызы Гүлзат. 21-т. – Бишкек, 2017. – 162-б.] деген варианттарда фольклордук жомок болуп жазууга түшкөн. Алардын эң эзелкилеринин бири болуп "Панчатантрадагы" жана андан трансформацияланган "Калила менен Димнадагы" жомоктук сюжет эсептелет. Бирок А.Токомбаев Индиянын ошол учурдагы коомдук саясий абалын элдик жомоктук сюжетти колдонуу аркылуу чагылдырган. "Улуттук боштондук үчүн күрөштүн күчөшүнөн улам Улуу Британия 1947-жылы 15-августта Индиянын көз карандысыздыгын тааныйт. Бул революциянын лидерлери М.Ганди, Ж.Неру жана башкалар менен советтик бийлик менен тилектеш болуп, колдоого алып тургандыгы адабий жомокто чагылдырылат:

"Кубан, эне Индустан!
Уул кыздарың козголду.
Нилден күчтүү турмуштан,
Жойду жолун тосконду". [Токомбаев А. Таалай издеген индус. Китепте: А.Токомбаев. Күүнүн сыры. Ф.: Кыргызстан, 1984. – 133-б.].

Сөз болуп жаткан адабий жомок дал ушул Индия көз карандысыздыгын алган 1947-жылы жарык көргөн.

Жазуучулар фольклордук жомокторду трансформациялап, адабий жомокторго айлантууда көбүнчө элге кеңири белгилүү жомок-

тук сюжеттерди алышкандыгы белгилүү. Өзүнүн боюн жерге бир уруп, каалаган нерсеге, же жаныбарга, канаттууга айланып, көздөгөн максатына жетүүнү чагылдырган мындай көчмө сюжеттер дүйнө элдеринде кездешет. Антика адабиятындагы грек миф легендаларында да жыш учурайт жана кыргыз элинин фольклорунда да кездешет. Анда бир абышка-кемпир жалгыз уулу менен өлбөстүн күнүн көрүп жүрүп, өх-х! деп үшкүрүп жиберсе жер алдынан карыя чыга калат. Көйгөйдү түшүнгөн ал баланы окутмакчы болуп алып кетет. Көрсө ал Өкүш аттуу сыйкырчы болот. Бул сыйкырчынын аты славян жана армян фольклордук жомогунда дагы ушундай аталышта сакталган. Орус элинде "Өлбөс Кощей" фольклордук жомогунда Кощейдин жаны чыкпай улам бир жандыкка, нерсеге айланышы ушул сюжет менен үндөш. Мына ушул көчмө жомоктук сюжетти А.Токомбаев трансформациялап колдонуу менен "Жетим менен сыйкырчы" деген ыр түрүндөгү адабий жомогун жазган.

А.Токомбаев "Даат" адабий жомогун дагы башка адабий жомоктор сыяктуу эле дүйнө элдеринин фольклордук жомогунда кездешкен көчмө жомоктук сюжеттин негизинде жазылган. Ушул эле аталышта жазылган кыргыз фольклордук жомогу да бар. Анда Иранда акылман, билгич, сынчы Арун Нур Рашид падыша болгон экен деп чыгыш мамлекетинин аталышы дагы бул жомоктук сюжет араб, фарс көркөм мурастарында да жашагандыгын айгинелейт. Анткени бул адабий жомокто трансформацияланып колдонулган бул эки жомоктук сюжет "Панчатантрада" өз өзүнчө жомок болуп берилет.

А.Токомбаевдин мындан сырткары кара сөз түрүндөгү "Күүнүн сыры", "Акылмандын жообу", "Акай мерген", "Жомоктой жорук", "Жол жомогу" жана ыр түрүндөгү "Достук, эне, махабат" деген фольклордук сюжеттерден трансформациялаган адабий жомоктору бар.

Кыргыз совет адабиятын куруучулардын бири Жоомарт Бөкөнбаев дагы элдик фольклордук сюжеттерди жана көчмө жомоктук сюжеттерди трансформациялап "Күзгү көпөлөк" (1929), "Түлкү менен бөдөнө" (1929), "Торгой менен жагалмай" (1931), "Арстан менен түлкү" (1937), "Жылан менен бака" (1937), "Мышык менен май" (1937), "Чептен эрдин күчү бек" (1943) жана башка көркөм чыгармаларды бизге мурастаган.

"Күзгү көпөлөктүн" сюжети Эзопто, анан Лафонтенде андан Крыловдо иштелип чыккан "Ийнелик менен кумурска" туурасындагы дүйнө элдерине белгилүү көчмө сюжеттерден. Чыгарма кыргыз элине Ка-

сым Тыныстановдун котормосу менен кеңири белгилүү. Ж.Бөкөнбаев мына ушул сюжетти ийнеликти көпөлөккө алмаштырып, жогорудагы авторлордогу ийнелик менен кумурсканын диалогун кыскартып трансформациялоо менен иштеп чыккан. Кыргыз фольклордук жомогунда да көпөлөк түрүндө сакталган [Көпөлөк жана кумурска. Жомоктор. (Жаныбарлар тууралуу). – Б., 2017. – 186–188-б.], жомок бар.

Ж.Бөкөнбаевдин "Түлкү менен бөдөнө" жомогунун сюжети дагы кыргыз фольклордук жомогунда жана жазгыч акын Тоголок Молдодо, ошондой эле славян элдеринде да кездешет. "Ийнелик менен кумурска" сыяктуу эле "Түлкү менен бөдөнө", "Торгой менен жагалмай", "Арстан менен түлкү" дагы кыргыз элине абдан тааныш, каармандары гана эмес алардын сөздөрү лакапка айланып кеткен көчмө жомоктук сюжеттерден. Автор алардын фольклордук жомоктогу мазмунун негизинен толук сактоо менен ырга айланткан.

Адабий жомоктордо элдик жомокторго мүнөздүү болбогон психологизм тактап айтканда, ички дүйнөнү, каармандын кайгы-капасын тереңден изилдөө мүнөздүү. Демек, адабий каармандардын образдарында дайыма эле фольклордук мүнөздөр менен окшош болбогон жекече сүрөттөлүш орун алат. Жазуучулар каарманынын мүнөздөрүн элдик жомоктордон айырмалап татаал жана психологиялык жактан жетик чагылдырат.

Адабий жомок айрым учурда фольклор менен дал келген автордун субъективдик түшүнүгүн да көрсөтүү менен фольклордук образ, мотивдерди ачык эле колдонот.

Адабий жомоктогу фольклордук мотивдер – башкы каармандын кереметтүү төрөлүшү, сыйкырдуу жаныбарлардын жардамы, башкы каармандын моралдык сыноолорду баштан кечириши, өгөйлүк карама-каршылык жана башкалар жазуучу тарабынан дайыма эске алынат.

Ал түздөн-түз өз учурунун идеологиясын чагылдырып, ага үндөйт жана аны ачык эле даңазалайт, айрым учурларда каймана каршылыгын билдирип сындайт.

Ал эми экинчи параграф **"Адабий жомоктордун XX кылымдын 40-60-жылдарындагы өнүгүү өзгөчөлүктөрү"** деп аталат.

Коомдогу кайсы бир тарыхый окуя (Улуу Ата Мекендик согуш), элдик феномен – көркөм дөөлөт ("Манас"), өзгөчө талант ээси (Ч.Айтматов) көркөм чыгарманын жаралышын, жаңы тематиканын пайда болушун шарттайт. Ошондой тарыхый көрүнүш Улуу Ата Мекендик согуш болгон.

Жоомарт Бөкөнбаевдин согуш тематикасын фольклордук салт менен айкалыштырган “Чептен эрдин күчү бек” адабий жомогу ушул кандуу мезгилге арналып ал аркылуу фронтко кетип жаткан кыргыз жоокерлерине эле дем бербестен, тылда калгандарга да дем берип, эки тарап бирдей аракеттенгенде гана жеңиш болорун “Турганда мындай эне, мындай бала” деп жар салат.

Фольклордук жомоктук сюжеттерди трансформациялоо аркылуу жаралган көркөм туундуларга Темиркул Үмөталиевдин “Күч бирдикте”, “Алпкаракуш”, Эчки, кой, төө, жылкы, уй бешөөнүн талашы”, “Канышбек”, “Эненин жүрөгү”, “Таалайлуу”, “Эң кыйыны кимиси”, “Соодагер менен жылан жөнүндө жомок”, “Мансапкор” жана башка адабий жомоктору кирет.

Автордун “Эң кыйыны кимиси” адабий жомогу “Кемпирдин жети баласы” фольклордук жомогунан трансформацияланган. Мындагы автордун айтайын деген ою – суу дагы, от дагы, ок дагы өткүс кементай бул ынтымак экендигин, үчөө бириксе эч кимден жеңилбей тургандыгын насааттаган элдик жомоктук сюжетти Улуу Ата Мекендик согушка шыктандыруу үчүн колдонуп, эненин образын СССР мамлекети кылып трансформациялайт.

Ал эми “Соодагер менен жылан жөнүндө жомоктун” сюжети Аалы Токомбаевдин “Таалай издеген индус” адабий жомогу менен үндөш. Экөө тең дүйнө элдерине кеңири таралган “жакшылыкка – жамандык кылуу” мотивин чагылдырган көчмө сюжеттерден трансформацияланган. Темиркул Үмөталиевдин адабий жомогунун негизги айырмачылыгы: Аркыт аттуу жер болгонду, соодагер жакшылык кылып эмес, байлык, пайданы гана көздөп жыланды оттон сактап калат. Жылан кайра соодагерге кол салганда, соодагерди эчки сактап калат. Тирүү калган соодагер кайра эчкиге кол салат. Соодагер менен жыландын айырмасы жок экенин соодагер өзү эчкиге айтат. Бул аркылуу советтик мезгилдеги соодагерлик кесип кызыл кулактык деп терс баалангандыгын чагылдырган.

Автор бардык ийгиликтин башаты ынтымак экендигин даңазалаган дагы бир калктын калың катмарына кеңири белгилүү болгон “Ырыс алды – ынтымак” деген элдик жөө жомокту ырга айландырган. Темиркул Үмөталиев бул жомоктук сюжетти трансформациялоодо кошумча сюжеттерди колдонбостон, каармандардын психологиялык абалдарын тереңдетип кеңири чагылдыруу менен

трансформациялап ырга айланткан. Башка адабий жомоктор сыяктуу эле мында дагы окуянын болгон жери так айтылат.

Темиркул Үмөталиев “Канышбек” адабий жомогунда бир нече фольклордук сюжеттер алымча кошумча менен колдонулган. Мисалы, адамдарда эң байыркы дин – тотемдик, анимизм, фетиштик, мифологиялык түшүнүктөр үстөмдүк кылып турган мезгилдеги фольклордук сюжеттер “кыргыз”, “саяк” этнонимдеринин, XVII–XVIII кылымдардагы калмак жунгар доору, “Тосор”, “Тамга” “Мундуз” топонимдеринин келип чыгышы туурасындагы фольклордук баяндар, кийин XIX кылымдардагы орустардын келишинен тартып, советтик мезгилге чейин чагылдырылат. Ысык-Көлдүн совет доорундагы көрүнүшүн, кемелерди, заводдорду сүрөттөө менен адабий жомогун соңуна чыккан.

Түгөлбай Сыдыкбеков алгачкы ыр менен жазылган адабий жомогу “Капкакбайдан”, “Ач көз ата” жана проза түрүндөгү “Баатырдын салты”, “Көк жалдар ташы” өңдүү өнүгүүнүн кийинки баскычы болгон мыкты адабий жомоктордун үлгүсүн мураска калтырган.

Кыргыз фольклорундагы “Ач көз Карынбай” деген жомоктогу эсепсиз малынын көптүгүнөн аларга кул болуп калган ач көз бай туурасындагы фольклордук жомоктук сюжет Түгөлбай Сыдыкбековдун “Капкакбай” адабий жомогунда трансформацияланган. Мындай сюжет дүйнө элдеринин фольклордук көркөм мурастарында да кездешет. Мисалы, байыркы грек мифтериндеги Гераклдын алтынчы эрдиги бөлүмүндөгү Авгийдин атканасы бөлүмүндө, еврей жомокторунда, Карынбайдын образы курандагы Карун жөнүндөгү уламышта, “Манас” эпосунда да кездештиребиз. Анын фольклордук жомоктон айырмасы жаратылыш жана каармандардын образы элдик ырларды колдонуу менен кеңири сүрөттөлүп, бир нече каарман кошумчаланып ыр түрүндө чагылдырылгандыгында.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз адабий жомогу ич ара байланышкан теоретикалык жана тарыхый адабий маселелердин бириккен бүтүндөй тобун изилдөөнүн көп кырдуу предмети болгон филологиядагы актуалдуу багытты өз алдына коёт.

Бул тарых, жанрдык типология жана жанрдык синтез, 20-кылымдагы адабий жанрлар курамындагы жомоктун жаңы орду, классификация, поэтикасынын өзгөчөлүгү жана ошондой эле фольклоризмдин өзгөчөлүгү.

Ошентип биз мындан жазуучулар жомок жанрындагы фольклордук болумушту адабий болумушка айлантуу менен трансформ циялашкандыгына күбө болдук. Бул болсо элдик оозеки жомок өз максат-милдетин татыктуу өтөп бүтүп, ордун фольклордук жомокко өткөрүп, ал болсо адабий жомокко айланган.

Бул жараянда элдик жомоктун бардык салттары адабий жомокко, жекече автордук көркөм ой жүгүртүүгө баш ийдирилет. Фольклордук жомоктун жазуучулар тартуулаган ой жүгүртүү мотиви адабияттык эле эмес, илимий жана саясий чөйрөнү дагы өзүнө камтыган жаңы "жашоосу" башталат. 20-кылымда жазуучулардын жомокко болгон кызыгуусу өсүп, анын трансформацияланышы жаңы баскычтарды багындырып, жаңы өзгөчөлүктөрдү өздөштүрө баштаган. Коомдун өсүүсү, жомоктордун дагы өзүнө жараша өзгөрүшүн талап кылган. Же болбосо алар коомдун муктаждыгын канааттандыра албай калган.

Жазуучулар адабий жана жалпы саясий кыймылдын өнүгүш өзгөчөлүгүнө маани берип, ага басым кылып калганда, жомоктук-сюжеттик белгилер адабияттан орун ала баштаган.

Чет элдер адабиятындагыдай эле кыргыз адабиятында дагы 19–20-кылымдар адабий жомоктун калыптанып өнүгүш учуру катары белгилүү. Жазуучулардын улуттук маданиятын фольклорундагы мифологиялык, фантастикалык, жомоктук дүйнөсүнө кызыгуусу күчөп, аң сезимдүү түрдө аны өз чыгармаларына колдоно башташкан. Адабият менен искусствонун жеке пайданы гана көздөгөн, коомдук идеологияга ыктаган багытка каршы жомоктук кереметтерге кызыгуу агымы келип чыккан. Жомоктор жазуучулардын философиялык жана эстетикалык көз караш тажрыйбаларына жараша ар түрдүүчө жазылган. Өткөндү, өз учурун же келечекти болжолдоп чагылдырууда жомоктук-сюжеттер жазуучулар үчүн негизги өзөккө айланган. Миф менен символ эчендеген кылымдар ичинде эл жараткан үлгүлөргө, даанышмандыктарга, кеменгерликке кайрылуунун көпүрөсү болгон. Ошентип жазуучулардагы жанрдык туруктуулук өзгөрүп, мифологема, архетип, легенда, притчалар дагы адабий жомокко айлана баштайт. Алар бардыгы эле балдарга арналбастан, чоңдорго бир ой айтуунун ыкмасы, багыты эле. Мифтик, жомоктук дүйнөлөр, өткөн, учур жана келер чак менен бириктирилип берилген. Айрым адабий жомоктор жомоктук сюжеттердеги "эки дүйнө" салтын сактоо менен бирге социалдык саясий чөйрөнү (социализм – капита-

лизм) да чагылдыруу менен трансформацияланган. Элдик жомокто башкаларга окшобогон каармандар тандалып алынса, адабий жомок тескерисинче ошол эл билген, балдар жакшы тааныш болгон кейипкер жөнүндө жазылат. Элдик жомоктордо сыйкыр-керемет баары бир жардамга келе турган, эл угуучулар ошону күткөн кадыресе нерсе болсо, адабий жомокто аны жазуучулар абайсыздан чын эле “керемет” кылып жиберишет.

КОРУТУНДУ

Жыйынтыктап айтканда, адабий жомоктун жаралышынын башат-белгилери биздин заманга чейинки доордон эле башталат. Ал эми өз алдынча жанр катары XVIII кылымда европада калыптанып, коомдук өнүгүүгө жараша улам бир баскычка жогорулап өнүгүп жүрүп отурган. Бул адабий жаңы жанрдын өнүгүшү XIX кылымда Россияда орун алган. Бул доордогу дүйнө коомчулугундагы маданий, адабий жаңылануулар, өзгөрүүлөр кыргыз элине дагы келип жеткен.

Алгач оозеки, анан жазгыч акындар жараткан адабий жомокту, кийин советтик жазуучуларыбыздын көч башындагы өкүлдөрү уланткан. Аталган адабий жараяндын өнүгүү ыргагы коомдук өнүгүү менен катарлаш жүрүп отурган. Аны биз Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги жана андан кийинки, 60–80-жылдардагы, ошондой эле бүгүнкү эгемендик доордогу кыргыз адабиятынын өкүлдөрүнүн бул багыттагы чыгармачылыгынан көрө алабыз жана төмөнкүдөй тыянактарга келдик:

1. Бардык эле дүйнө элдеринин, анын ичинде кыргыз элинин адабий жомогу – мифологиялык доорлордон берки кылымдар ичинде элдин руханий тажрыйбасын, дүйнө жана адам жөнүндөгү түшүнүгүн, чындык жана акыйкатын, үлгү менен үмүттөрүн, ак менен карасын көркөм сөз менен шөкөттөп оозеки чыгармачылык салты иштеп чыккан элдин көркөм чыгармачылыктын жетишкендигин жана адеп-ахлактык баалуулугунун автор же жазуучу тарабынан өз дооруна ылайыкталып иштелип чыгышы экендиги анык.

2. Ал эми анын трансформацияланыш тарыхы жазма адабияттын жаралышы менен тыгыз байланыштуу экендиги белгилүү. Түпкү башаты фольклордук жомок болгон адабий жомок коомдук өнүгүүнүн мыйзамдуу бир жаңы өнүмү жана ал бизди курчаган чөйрөнүн бар-

дык тарабын өзүнө камтыган (турмуш, жаратылыш, илим-билим ж.б.) көп кырдуу жаңы жанр.

3. Бүгүнкү күндө адабий жомок адабияттаануу илиминде эле эмес, лингвистика, психология жана массалык маданият жана башка тармактарда да колдонулуп, изилдөөнүн объектисине айланууда. Ал эми адабияттаанууда аны изилдөө бир катар түйүндүү маселелер менен коштолот. Ага себеп элдик, фольклордук, адабий жомоктордун айырма-өзгөчөлүктөрү, окшоштук байланыштары аягына чейин ар тарабынан такталып бүтө электиги болуп, “адабий жомок” жанры окумуштууларда ар башкача түшүндүрүлгөндүктөн алардын аралыктарын так чектөө кыйын.

4. Өнүккөн жазма адабияттын учурунда кандай болгондо да жомок өзгөрүүгө учурап, алымча-кошумчага кабылбай койбойт. Адегенде эле анын мурунку “эркин” жашоосу чектелип, текстинин өзгөрүүлөргө учурашы токтойт. Мурда угууга гана тууралып, аткарылып келсе, эми окууга ылайыкталат. Жазма адабияттын салттарына баш ийдирилет. Жазууга түшкөнгө чейин ал жомоктун сюжетин билгендер гана айтса, эми аны менен эч бир таанышпыгы жок бирок окуй алган адамдардын бардыгы эле элге жайылта берет. Анан албетте, жомоктун оозеки чыгармачылыкта калыптанган жанрдык негизги белгилери, салттары сактап калат.

5. Эзелтен эле оозеки көркөм сөз өнөрүнүн өкүлдөрүнүн бардыгы эле чыгармачылыгынын алгачкы учурунда өзгөчө бай элдик казынадагы фольклордук жомокторду айтуу менен ал өнөргө машыгып, анан өз алдынча чыгарма жаратууга жарап калганда жеке шык-жөндөмүнүн өзгөчөлүгүнө, элдин талабына, руханий муктаждыгына, социалдык чөйрөсүнө, саясий кырдаалга жана башкаларга жараша ошол аткарып жүргөн элдик чыгармаларга чеберчилик менен алымча-кошумча киргизип, трансформациялап келген. Мындай процесс алгач төкмө акындардын, кийин жазгыч акындардын чыгармачылыгынан өтсө, советтик мезгилде ал адабий миссия акын-жазуучу, драматург, кино жана театр сценаристтери, режиссерлорунун мойнуна жүктөлгөн. Бул чыгармачыл процесс поэзия, проза, драма, сценарий, балдар үчүн жазылган чакан сценка жана башка түрүндө ишке ашып, бүгүнкү күндө көптөгөн чыгармалар жаралган. Алардын азыркыга чейин толук тизмеси жок. Башкача айтканда алар хронологиялык жактан ырааттaлып өзүнчө жыйнак болуп жарык көрүшү зарыл.

6. Адабий жомоктордун калыптанып өсүү жолу кыргыз адабиятынын тарыхы менен эле катарлаш өнүккөн жана өнүгө бермекчи. Кыргыз адабиятында адабий жомок жанрынын талаптарына ылайык жазылган биринчи чыгарма ушул деп так көрсөтүү мүмкүн эмес. Анткени төкмө жана жазгыч акындарыбыз менен удаалаш эле, ал тургай бир эле учурда XX кылымдагы советтик жазма адабиятыбыздын өкүлдөрү дагы элдик жомокторду трансформациялап адабий жомоктордун бир катар үлгүлөрүн жаратышкан.

7. Жомок кылымдар бою доордук өнүгүп-өзгөрүүлөргө карата трансформацияланып келгендиги маалым. Коомдук өнүгүүнүн натыйжасында фольклордук жомоктун транформациялануусунун "жемиши" болгон адабий жомоктун чыгармачыл эволюциясын бир канча этапка бөлүүгө болот. Жаратуучу, айтуучу, иштеп чыгып айтуучу, эл оозунан жыйноочу, төкмө акын жомокчу, жазгыч акын жомокчу, жазуучу-жомокчу жана башка. Адабий жомоктун калыптанып өнүгүү тарыхы элдик жана фольклордук жомок буга чейин аткарып келген өз милдет-максаттарын кантип адабий жомокко өткөрүп бергендигин көз алдыңа тартат.

8. Жаңы жомоктордун көркөм дүйнөсү коомдук саясий жана социалдык турмуш чындыгы менен тыгыз байланыштуу болуп жазуучулар окуянын болгон орду катары жомоктук дүйнөнү тандаганы менен ага азыркы анык турмуштагы элдерди, үйлөрдү, көчөлөрдү кошуп сүрөттөгөн учурлар көп кездешет. Каармандардын эмоциялык абалы бүгүнкү күндөгүдөй берилет. Фольклордук жомоктордун трансформацияланышына кырдаал шартка жараша кыскартуу дагы мүнөздүү көрүнүштөрдөн.

9. Фольклордук жомоктор саясий коомдук талаптарга эле жараша эмес, мектептердин окуу куралдары үчүн дагы негизги өзөгү бузулбастан трансформацияланган.

10. Адабий жомоктун үлгүлөрүнүн пайда болушу анын табияты, классификациясы боюнча, башкача айтканда, фольклор менен адабияттын ортосундагы бул татаал кубулуштун чыгыш теги, калыптанышы, өнүгүшү туурасында теориялык талкуулар уюштурулуп, алдыда дагы көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлүшү зарыл.

11. Фольклордук жана автордук жомоктордогу сюжеттер, мотивдер, образдар балдар үчүн эле эмес, чоңдорго да руханий-эстетикалык азык болуучу негизги булактардын бири. Алар коомдо кабыл

алынган маданий булактарды жана ченемдерди байланыштырып жеткирүү кызматын аткарып муундан-муунга өтүп келет.

12. Бүгүнкү күндө трансформацияланган жомоктук сюжеттер маданиятыбыздын ар тармактарында жана искусствонун түрлөрүндө: поэзия, проза, драматургияда, сүрөт, скульптура, киноматография, театр, балет, музыка, мультипликация, телевидениенин жанрлары, компьютердик оюндар, массалык маданий иш чаралар, китептик сүрөттөр жана ал турсун психотерапияда дагы кездешет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертацияда алынган илимий натыйжалар кыргыз адабият таануусунда адабий жомок жанрына тийиштүү көркөм-адабий туундуларды адабият таануучулук мүнөздө изилдөө ишин жандандырууга, аны мындан ары өнүктүрүүгө олуттуу өбөлгө, таяныч түрткү болуп бере алат. Ошондой эле адабий жомоктун үлгүлөрүнүн пайда болушу анын табияты, классификациясы боюнча, башкача айтканда, фольклор менен адабияттын ортосундагы бул татаал кубулуштун чыгыш теги, калыптанышы, өнүгүшү туурасында теориялык талкуулар уюштурулуп, фольклордук жана автордук жомоктордогу сюжеттер, мотивдер, образдар, тилдик жана стилдик өзгөчөлүктөр, поэтикалык синтаксис, структурализм багытында да жаңы көз караштарды чагылдырган изилдөөлөрдү жүргүзүүгө болот. Фольклордук жомоктордун трансформацияланышы, адабий жомоктордун калыптанып өнүгүшүнө байланыштуу төмөндөгүдөй темаларды сунуштайбыз.

1. Адабий жомоктор XX кылымдын 70-90 жылдарда
2. Адабий жомоктордун изилдениш тарыхы
3. Адабий жомоктордо саясий коомдук маселелердин чагылдырылышы
4. Адабий жомоктордо көчмө сюжеттердин иштелиши
5. Жомоктук сюжеттердин мультипликацияда чагылдырылышы
6. Жомоктук сюжеттердин поэзияда
7. Жомоктук сюжеттер драматургияда
8. Жомоктук сюжеттер прозада
9. Жомоктук сюжеттер искусствонун башка түрлөрүндө
10. Дүйшөн Сулаймановдун адабий жомоктору

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү макалаларда чагылдырылды:

1. Солтобаева, К.Б. Жомоктун жазуу аркылуу трансформацияланышы [Текст] / К.Солтобаева// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2019. – №6. – 169–173-б. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_40396397_48634469.pdf

2. Солтобаева, К.Б. Адабий жомоктун калыптануу өзгөчөлүктөрү [Текст] / К.Солтобаева// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2019. – №6. – 177–181-б. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_40396399_27036721.pdf

3. Солтобаева, К.Б. С.Орозбаковдун чыгармачылыгында чыгыш жомокторунун трансформацияланышы [Текст] / К.Солтобаева// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2019. – №7. – 167–171-б.

https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42371561_18780496.pdf

4. Солтобаева, К.Б. Молдо Кылыч алгачкы адабий жомокту жаратуучу катарында [Текст] / К.Солтобаева// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2019. – №7. – 158–161-б.

https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42371559_68077523.pdf

5. Солтобаева, К.Б. Элдик жомоктордун оозеки түрдө трансформацияланышы [Текст] / К.Солтобаева// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №8. – 237–241-б.

https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41437265_90709359.pdf

6. Солтобаева, К.Б. Алгачкы агартуучулар тарабынан элдик жомоктордун транформацияланышы [Текст] / К.Солтобаева// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №8. – 228–234-б.

https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41437265_95665566.pdf

7. Солтобаева, К.Б. А.Токомбаевдин адабий жомоктун калыптанышындагы салымы [Текст] / К.Солтобаева// Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2020. – №3. – 159–164-б.

https://www.elibrary.ru/download/elibrary_45543626_62993600.pdf

8. Солтобаева, К.Б., Көлбаева, М. Особенности применения бродячего сюжета в творчестве акына Тоголок Молдо [Текст] / К.Солтобаева//Вопросы гуманитарных наук №2. – Москва: ООО Издательство Спутник +, 2020. – №3 (107). – С. 25–27.

9. Солтобаева К.Б., Ыйсаева, Н. Формирование национальной литературной сказки. // Вопросы гуманитарных наук №2. – Москва: ООО Издательство Спутник +, 2020. – №3 (107). – С. 18–20.

Солтобаева Клара Бактыгуловнанын 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган “Фольклордук жомоктордун трансформацияланышы, адабий жомоктордун калыптанышы, өнүгүшү (XX кылымды 20-60-ж.ж.)” аттуу диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр:адабий жомок, акын жазуучулар**,** жазгыч акын, интер сюжет, көчмө сюжет, трансформация, төкмө акын, фольклордук жомок

Изилдөөнүн обьектиси: кыргыз адабий жомоктору алардын түпкү булагы болгон фольклордук жомоктор, сын-пикирлер, чыгармачылык-биографиялык маалыматтар, эскерүүлөр

Изилдөөнүн максаты: фольклордук жомоктордун трансформацияланышынан пайда болгон кыргыз адабий жомогунун калыптанышын, өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүн иликтөө.

Изилдөөнүн методдору: салыштырма-тарыхый, тарыхый-типологиялык, текстологиялык жана генетикалык ыкмаларын колдонуу менен ага комплексттик мамиле жасалды.

Изилдөөнүн жаңычылдыгы: кыргыз адабият таануусунда адабий жомок жанры биринчи жолу системалык түрдө изилдөөгө алынды. Адабий жомоктогу сюжеттер, образдар системасы дүйнө элдеринин фольклорундагы көчмө жомоктук сюжеттерде, кыргыз эл жомокторунуда кездешип жаткандыктан алардагы окшоштуктарды, өзгөчөлүктөр аныкталды.

Колдонуу боюнча сунуштар: иликтөөнүн жыйынтыктарын фольклор жана XX кылымдагы адабият, балдар адабияты боюнча окуу китептерин даярдоодо колдонууга болот.

Колдонуу чөйрөсү: илимий иштин материалдары жана жыйынтыктары XX кылымдагы адабият, балдар адабияты, культурология, аймактаануу, курстарын өтүүдө, иштин материалдарын, тыянактарын фольклор боюнча окуу-методикалык адабияттарды, окуу китептерин, лекцияларды даярдоодо жана изилдөөдө колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Солтобаевой Клары Бактыгуловны на соискание ученой степени кандидата филологических наук на тему: “Трансформация кыргызской фольклорной сказки, возникновение и развитие литературной сказки (20-60-е гг. XX в.)” по специальности 10.01.01 – кыргызская литература

Ключевые слова: фольклорная сказка, литературная сказка, трансформация, акын-импровизатор, акын-письменник, писатели и акыны, бродячий сюжет, интер-сюжет.

Объект исследования: кыргызская литературная сказка, источник её происхождения – фольклорная сказка, литературоведческие исследования, творческие и биографические материалы, воспоминания

Цель исследования: выявить характерные черты трансформации кыргызской литературной сказки из фольклорной сказки и особенности её развития.

Методы исследования: комплексный подход, сочетающий в себе сравнительно-исторический, историко-типологический, текстологичекий и герменевтический методы.

Научная новизна исследования: в данной работе впервые системно рассмотрен жанр кыргызской литературной сказки. Показана взаимосвязь сюжетов и образной системы кыргызской литературной сказки с сюжетами и системой образов в кыргызских народных сказках, а также бродячих сюжетов народов мира. Раскрыты сходства и различия в них.

Рекомендации по использованию: заключения и выводы данной работы могут быть использованы при составлении учебников по фольклору, литературе XX века, детской литературе.

Область применения: материалы и аналитические результаты данной научной работы могут быть применены для составления учебников и учебных программ по литературе XX века, детской литературе, культурологии, краеведению, а также учебников, лекций, учебно-методических пособий по фольклору, дальнейших исследованиях.

RESUME

of dissertation thesis by Ms. Klara B. Soltobaeva for the degree of candidate of philological sciences titled as: "Transformation of Kyrgyz Literary Tales, Origin and Development of Literary Tale (20-60's of XX century)" under speciality 10.01.01 – Kyrgyz literature

Key words: folklore tale, literary tale, transformation, improvisor poet (akyn), writing poet (akyn), writers and poets, immigrant plot, inter-plot

The object of research: Kyrgyz literary tale and folklore tale as it's origin, researches on literature, creative and biographical materials, memoirs.

The aim of research: Reveal characteristic features of Kyrgyz literary tale's transformation from the folklore tale and pecularities of it's development.

Research method: Integrated approach which combines historical-comparision, historical-typological, textological and hermeneutical analysis.

Scientific innovation: This research supposes a systematic reflection of the Kyrgyz literary tale genre at the first time. The relationship betwen plots and characters' system of Kyrgyz literary tale and plots and characters' system of Kyrgyz folklore tale as well as worldwide immigrant plots had been revealed. Their similarities and differences had been figured out.

Application recommendations: Conclusions and summaries of the dissertation thesis can be applied for folklore, literature of XX century, children literature manuals development.

Field of application: Materials and analytical conclusions of the thesis can be applied for folklore, literature of XX century, culturology, local studies, children literature manuals and academic programs development, as well as for further research.